

Jónás Róbert

A múltra emlékezni, felelősséget vállalni a jövőért

Beszéd a kommunizmus áldozatainak emléknapján Cegléden

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Azért gyűltünk ma össze, hogy emlékezzünk, és fejet hajtsunk a kommunizmus áldozatai előtt. Emlékezzünk az elhurcoltakra, a meggyalázottakra, a koncepciók pereken elítéltekre és kivégzettek. Férfiakra, nőkre, gyermekekre, akik soha be nem gyógyuló lelki sebeiket életük végéig magukban hordozták.

ESZME ÉS GYAKORLAT – FA ÉS GYÜMÖLCSE

1848 februárjában jelent meg Marx és Engels közös munkájaként a *Kommunista kiáltvány*. E rövid írás jelentette a világ kommunistái számára az egyik legfontosabb ideológiai alapvetést és az állandó hivatkozási alapot arra, hogy követői gyökeresen átalakítsák a társadalmat, újrafogalmazva a politikai és társadalmi rend alapjait. A dokumentumot minden túlzás nélkül nevezhetjük a világ legismertebb politikai röpiratának, amelynek tanulmányozása elengedhetetlen ahhoz, hogy a kommunizmust magát megérthessük.

Az eszmék égboltozatán számos hasonló utópia bontotta ki szárnyait Marx kommunizmusa előtt. Platón ideális államában minden ember helye pontosan meghatározott volt a társadalomban. Morus Tamás *Utópiájának* lakói számára nem létezett magántulajdon, Campanella *Napállamában* pedig mindenki dolgozott, és a közös javakból mindenki szükségletei alapján részesült. Ismerősen csenghetnek ezek az elvek Európa középső és keleti felén élőknek csakúgy, mint a világ négy kontinensén megvalósult kommunizmusok és szocializmusok túlélőinek és ismerőinek.

Tudjuk, hogy Marx utópisztikus elképzelései és a huszadik században létrejött

valóságos kommunizmus között óriási a különbség. Tudjuk azt is, hogy a Marx által meghirdetett osztályharc nem egyenlő a kuláküldözéssel, a GULAG-gal, az internálótáborokkal és a politikai gyilkosságokkal. Mindez elvezet minket a kommunizmus egyik sokat vitatott kérdéséhez, ahhoz, hogy a marxi eszme felelőssé tehető-e a nevében bevezetett rémuralomért, és leválasztható-e az eszme a kialakult gyakorlatról? Mi, akik ismerjük a kommunizmus működését, jól tudjuk, hogy a dogmatikussá merevedett tan a rugalmatlan politikai rendszertől, amelyben testet öltött, el nem választható. Mint ahogy a fát is a gyümölcséről ismerhetjük meg, úgy az ideológia lényege is a tetteiben mutatta meg igazi valóját.

MEGSEMISÍTŐ GÉPEZET

A kommunizmus egyszerre volt eszme, program és rendszer. Az eszme a társadalmi egyenlőséget és vele a tulajdonviszonyok radikális átalakítását tűzte ki célul. A tudományosság köntösébe bújtatott tan a kommunizmust már egy szükségszerű és elkerülhetetlenül bekövetkező új lépéscsökként írta le, egyfajta evolúciós fejlődést felvázolva az emberi társadalomfejlődésben. Az eszméhez kapcsolt program manifesztuma a *Kommunista kiáltvány*, amelyben a szerzők saját elképzelésük összegzését egyetlen kifejezésben sűrítették össze: *a magántulajdon megszüntetésében*.

A történelem soktényezős összefüggéseinek furcsa játékaként a kommunizmus, amelynek szellemi gyökerei Nyugat-Európához kötődnek, rendszerként először mégis Oroszországban öltött testet. Az első világháború végóráiban a kormányozhatatlanná váló Orosz Birodalom politikai válságát kihasználva a bolse-

Jónás Róbert beszéd közben a ceglédi megemlékezésen, 2019. február 25-én.
Fotó: Ceglédi Kossuth Művelődési Központ.

vikok szűk, de elszánt csoportja ragadta meg a hatalmat. Az új kezdetet hirdető forradalmuk, a „nagy októberi szocialista forradalom” egy jobb és igazságosabb világot ígért a társadalom perifériájára szorult nincsteleneknek, valamint a világháború értelmetlen pusztításába belefáradt lakosságnak. Az új ígéret nem kevesebbet állított, mint hogy a marxizmus osztályok nélküli és kizsákmányolástól mentes társadalma a szocializmuson, mint konkrét cselekvési programon keresztül elérhető. A gyors ütemben kiépülő szovjet modell valósága azonban milliós tömegek éhhalálra ítéletét, elhurcolását és kényszermunkatáborokba zárását, a másként gondolkodók ellenállásának módszeres és brutális megtörését, a hagyományos értékek és kötődések felszámolását jelentette. A leninizmusként, majd sztálinizmusként ismertté vált elképzelések az egyént bizalmatlanná és kiszolgáltatottá tették, a közösségeket egymás ellen fordították, az államot pedig hatékony megtorló és megsemmisítő gépezetté alakították át.

A kommunizmusban és az annak előszobájaként számon tartott szocializmusban az ember sorsát többé már nem tettei, képességei és szándékai döntötték

el, hanem a társadalmi osztályhoz való tartozása. 1918 novemberében a szovjet politikai rendőrség egyik vezetője a következőképpen fogalmazott: „Mi nem egyes személyek ellen viselünk hadat. A burzsoáziát irtjuk ki, mint osztályt. Ha nyomoznak, ne irományok és bizonyítékok után kutassanak, hogy mit tett vagy mondott a vádlott a szovjet hatóságok ellen. Először is, azt kérdezzék tőle, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, mi a foglalkozása.” Az a közismert marxi tétel tehát, miszerint „minden eddigi társadalom története osztályharcok története”, a huszadik században már az osztályidegen elemek ellenségévé nyilvánítását és fizikai megsemmisítését jelentette.

Az aktuális politikai célok alapján kerültek megnevezésre a belső ellenség különböző csoportjai: az előző rendszer közép- és felső rétegét képviselő „reakcióso”, a tehetősebb paraszti rétegeket képviselő „kulákok”, a középparasztok közül kikerülő „ingadozók”. És a sort tovább folytathatjuk más megbélyegzettekkel: a „klerikálisokkal”, az „imperialista ügynökökkel”, a „béketábor ellenségeivel”, „trockistákkal”,

„titóistákkal”, „osztályidegenekkel”. A nép ellenségeinek egyre bővülő listáján olyan megnevezéseket találhatunk, amelyekkel a hatalom a társadalom valamennyi rétegét képes volt részben vagy egészében bűnössé nyilvánítani.

A kommunizmus a huszadik századra egy olyan uralmi formává vált, amely maga alá gyűrve az államot, totális diktatúrát valósított meg. Ennek a diktatúrának egyik alapeleme a félelem volt, amelynek fenntartása és elmélyítése a rendszer irányítóinak érdekeit szolgálta. A húszas évek végén a Szovjetunióban bevezették a részarány-módszert, amely alapján minden járásban a párt által központilag előírt százalékban kellett letartóztatni, deportálni vagy kivégezni embereket. A Szovjet Igazságügyi Népbiztosság vezetője, Nyikolaj Krilenko szavait felidézve képet kaphatunk arról, hogyan gondolkodott a kommunista rendszer az emberi élet értékéről: „Nemcsak a bűnösöket kell kivégeznünk. Az ártatlanok kivégzése még nagyobb hatást fog gyakorolni a tömegekre.” Kimondható tehát, hogy a kommunizmus nem volt más, mint egy életellenes uralmi forma, melynek eszköze a félelem, tárgya pedig az alávetett és kiszolgáltatott ember.

A rendszer stabilitását szolgálta a brutális valóságot megszépítő kifejezések bevezetése és a fogalmak átértelmezése is. Akár Orwell *1984* című antiutópiájában, ahol a hazug propagandát az Igazságminisztérium terjesztette, a háború ügyeit pedig a Békeminisztérium igazgatta, a sztálini rendszer szómágiájában a koncentrációs tábor átnevelő intézményé szelídült, lakói foglyokból tanulókká váltak, kínzóik pedig verőlegényekből testmechanikusokká.

A régi rend meghaladásának igénye a nyugati gondolkodók bizonyos köreiben is megfogalmazódott, és úgy érezték, az oroszországi események inspirálóan hatnak rájuk. Sokan a humanizmus szellemének megelevenedését látták a nagy szovjet társadalmi kísérletben, amelyben a saját társadalmukat is feszítő kérdésekre adható válaszokat remélték felfedezni. A

Szovjetunióból érkező propaganda és az épülő szocializmusban tett látogatásaik a szép új világ illúzióját keltették bennük. Mert a szovjet rendszer illúzióra épült. Az ember korlátlan átformálhatóságának illúziójára, arra, hogy az egyén megfosztható vallásától, kulturális identitásától és új, szocialista embertípussá gyúrható át a terror és a függőségek eszközeivel.

„DARUTOLLAS MARXIZMUS” A GYAKORLATBAN

Magyarország számára a kommunizmus első közvetlen megtapasztalását a proletárdiktatúrát hirdető Tanácsköztársaság jelentette. A Kun Béla és elvbarátai által irányított Forradalmi Kormányzótanács első rendelete statáriumot hirdetett és halálbüntetést ígért az új rendszer ellenlábasaiknak. A csaknem hatszáz halálos áldozattal járó vörösteror tevékeny türelmetlenséggel látott neki a társadalom gyökeres átalakításának, izelítőt adva a kommunista terrorból. A világ második proletárállama importált rémuralmának 133 napja olyan mély nyomot hagyott a magyar társadalomban, amely évtizedekre ellenállóvá tett minket a kommunizmus fertőzésével szemben. Ha volt a Tanácsköztársaság rövid, de annál tragikusabb létezésének bármilyen pozitív hozadéka, akkor az a magyarság immunrendszerének megerősödésében érhető tetten.

A második világháborút követő, a magyar történetírásban megszépítő elnevezéssel koalíciós időszaknak hívott évek valójában a szovjetizálás rövid időszakát alapozták meg. A hazai kommunisták – okulva a Tanácsköztársaság rövid és dicsőtelen hónapjainak tapasztalataiból – az ország átformálását célzó törekvéseiknek nemzeti és demokratikus jelleget akartak kölcsönözni. Forradalmárból antifasiszta demokratává, osztályharcosból hazafivá, nemzetköziből pedig nemzetivé maszkírozták magukat. Ennek érdekében régi, de legalább a valóságot tükröző nevüket, a Kommunisták Magyarországi Pártját Magyar Kommunista Pártra változtatták, a nemzetközi mozgalmuk egyetemes jelképének számító vörös zászló mellé pedig felvették a magyar nemzeti trikolt is. Ez

a *darutollas marxizmus* volt hivatott arra, hogy feledtesse a múltat, és elleplezze a valódi szándékot. Bibó István, akinek neve szinte eggyé vált a második világháború utáni magyar demokráciakísérlettel, jól látta a kommunista propaganda mögött meghúzódó taktikát. A kommunista párt egy földalatti szervezkedéseken, konspirációkon, a világ barátokra és ellenségekre való felosztásának világnézetén szocializálódott közösség volt, és ez a múlt alapvető módon határozta meg a párt karakterét. A háborút követő új világ első, képlékeny

ramjának gerincét azok az elvek adták, amelyek a polgári demokrácia örök eszméiből táplálkoztak, a magántulajdont, a nemzeti és vallási hagyományokat tiszteletben tartó életformát helyezve a középpontba.

A politikai polarizálódás következménye volt a párt szavazói bázisának sokszínűsége, amely egyértelműen utalt a választói motivációk összetettségére, vagyis „arra, hogy a Kisgazdapárt integrálódási pontja lett valaminek, ami erősebb, mint ő”. Ez

Hősök tere, 1959, Kiss István Tanácsköztársaság emlékműve.
Forrás: Fortepan, képszám: 110277 / Bauer Sándor adományozó.

évei az öntudatos, direkt akciókban és forradalmi lendületben bízó, harcra kész kisebbség pártjától rugalmasságot és konstruktivitást követelt meg. Politikai rugalmasságuk azonban csupán felöltött szerep volt, és valójában soha „nem tudtak szabadulni egy mágikus erejű dátum, 1917 bűvölete alól”.

Az 1945-ös választások a Kisgazdapárt fölényes győzelmét hozták. A párt prog-

a valami pedig a kommunistáktól való félelem volt, amely nem véletlenül vált a korabeli magyar közélet központi kérdésévé. Az ÁVH elődjének számító Politikai Rendészeti Osztály vezető pozícióinak túlnyomó többségét már 1945-ben a kommunista párt tagjai birtokolták. A reakció és a fasizmus maradványai ellen meghirdetett harcukban az 1945 februárját követő egy évben csaknem 34 ezer embert vettek őrizetbe, és mintegy 17 ezret inter-

náltak. Ez a hatékonyság jól mutatja, milyen gyorsan sikerült érvényre juttatni azt a felfogást, amelyet Lukács György így foglalt össze: „...az állam újjászerveződése idején a rendőrség sohasem pusztán szakigazgatási ág, hanem a politika [...] egy igen fontos fegyvere.”

A politikai realitások által kikényszerített rugalmasság volt a sorvezetője az 1945-ös választások után követett kommunista forгатókönyvnek, amely nem egyetlen puccsszerű akcióval, hanem a demokratikus játékszabályok formális betartásával morzsolta fel politikai ellenfeleinek erejét. A szalámitaktika néven ismertté vált módszerrel a koalíciós partnereket egyenként szorították ki a politikából az ígéretés, megvesztegetés és erőszak változatos eszközeit alkalmazva. A folyamat a politikai jobboldaltól a centrumon át a baloldali módszeresen számolta fel az ellenfeleket, alkalmi szövetségeket kötve azokkal, akik később gyakran jutottak ugyanarra a sorsra, mint akik ellen korábban ők maguk léptek fel. Varga Bélához, Nagy Ferenchez vagy Sulyok Dezsőhöz hasonlóan többen az emigrációt választották, míg másoknak, mint Kovács Bélának, az elhurcolás, letartóztatás és börtön jutott.

A MI UTUNK

„Kísértet járja be Európát – a kommunizmus kísértete.” Mindannyian jól ismerjük ezeket a szavakat, bár Európa ezen szegletében többnyire a jól ismert, ám kellemetlen ismerőst köszöntjük benne. A múlttal való együttélés kényszerével és kötelességével tekintünk rá, mert tudjuk, hogy emlékezni és emlékeztetni kötelesség. Kötelesség akkor is, ha úgy érezzük, hogy a közös európai házban mi, kelet-közép európaiak kicsit egyedül maradtunk a kommunizmus emlékezetével. Mi az oka annak, hogy a nyugati történetírás és a közvélemény annyira mérsékelt érdeklődést mutat egy olyan rendszer bűnei

iránt, amely a világ népességének közel egyharmadát érintette, és amely 100 milliónyi áldozatot hagyott maga után?

Miért van az, hogy a kommunizmus jelképei, a vörös csillag, a magasba emelt ököl vagy Che Guevara portréja vállalható szimbólumok a Nyugat baloldali mozgalmi számára, ahol politikai szervezetek nyíltan hirdetik kommunista programjait? Legyünk megengedők, és mondjuk azt, hogy aki nem tapasztalta, az igazán nem is értheti meg sem a kommunizmus embertelenségét, sem az utána következő posztkommunizmus egymásra halmozódó, és gyakran képtelenségnek tetsző viszonyait.

Akik utópiák nevében küldenek halálba milliókat, azok nem osztoznak a mi kultúránk alapvető normájában, amely szerint az emberi élet érték, és mint ilyen, a végsőig védendő. Ránk, a kommunizmus túlélőire, azok gyermekeire és unokáira azt a feladatot rója a sors, hogy számba vegyük a veszteségeinket, arcot, nevet adjunk az arctalanul és névtelenül elpusztult és feledésbe hullott áldozatoknak. Ezt parancsolja nekünk az emberség és tisztesség, és mert úgy illő, hogy megőrizzük az előttünk járók emlékét.

A kelet-közép-európai rendszerváltások kulcskérdése volt a múlthoz való viszony, és az, hogyan lehet együtt élni a jelenvaló múlttal. Feljogosíthatnak-e minket a múlt sérelmei arra, hogy ugyanazokkal az eszközökkel éljünk és ugyanazon logika mentén gondolkodjunk, mit azok, akik a sérelmeinket okozták? Vajon feledhető, és egyáltalán, feledendő-e a kommunizmus, annak minden bűnével és hazugságaival? Nem volna-e egyszerűbb történeti emlékezetünk valamely sötét, félreeső zugába száműzni az egészet és tiszta lappal indulni újra? A múltat végképp eltörölni: a kommunisták útja volt. A múltra emlékezni és felelősséget vállalni a jövőért: ez pedig a mi utunk.